

ДИЈАЛЕКТИКА ОТУБЕЊА И РАЗОТУБЕЊА

Феномен отубења има данас изузетан теоријски и практичан значај за савремено друштвено кретање и разумевање људске ситуације у савременом свету. Док је у ранијим друштвима човек био „утопљен“ у отубење као природни облик његове (ропске, поданичке) егзистенције, феномен отубења се данас јавља у изразито оштром виду као акутан проблем епохе и доживљава интензивније и дубље него у ранијим периодима. Савремени човек, упркос чињеници да је до неслућених размера развио своје моћи, прекорачио планетарне границе и досегао до нових светова, осећа се угрожен, несигуран и одбачен, а друштво и његове институционализоване облике доживљава као независне силе које га подјармљују. У његовом мишљењу отубење постаје кључна фигура, израз његове нарасле еманципаторске снаге и сазреле свести да нису превладани разни облици отубења, иако је то већ данас могуће.

Главни узрок овој појави је противречна ситуација човека у савременом свету. Истовремено са јачањем тенденција општељудске еманципације, сазрева свест савременог човека о немоћи наспрам сила које је сам створио. То је свест с „супер отубењу хипермоћних снага“ које доводе у опасност целу планету и цивилизацију. Она је израз трагичног расањивања модерног човека који схвата да је, попут чаробњаковог ученика, ослободио силе које није у стању да обузда, или бар не досадашњим начинима и средствима. Отуда је проблем отубења постао предмет широког интресовања — савремене мисли, а многи га сматрају „централним проблемом нашег доба“, јер у њему се, као у сочиву, преламају судбинска питања човека у савременом свету: његове патње, стремљења, али и могућности, борба и наде.

У таквој ситуацији није нимало случајно што се Марксова концепција отубења, отргнута од заборавана нашла данас у центру интересовања. У оживљавању Марксових идеја о отубивању, траже се одговори на питања која се постављају у савременим друштвеним кретањима. Јер, Маркс је истицао проблеме сличне данашњим, трагао за путевима еманципације нововековног друштва и предлагао решења која су и данас вишеструко значајна. Он је својим делима показао како се идеја отубења може користити као аналитичко оруђе у истраживањима и плодно применити у анализи и критици друштва. Изучавање отубења показује нам да је марксизам и по исходишту нужно критичка и револуционарна мисао.

Са развојем социјалистичких друштава, проблематика отуђења добија нове димензије, јер сама стварност намеће теоријској мисли и друштвеној пракси низ отворених питања о карактеру отуђења, могућности разотуђења у савременом друштву, посебно социјалистичком. Та су питања део наше свакодневнице и она захтевају хитне одговоре без обзира на огромне тешкоће које искрсавају при њиховом теоријском осмишљавању.

1. Карактер отуђења и могућност разотуђења

Аутори по којима је отуђење битно, структурно својство човека сматрају да је могућност разотуђења човека и људског света илузија. Пошто су корени отуђења у самој суштини човека, човек је ружно осуђен на отуђеност коју никако и никада не може превазићи.

Многобројна су схватања која експлицитно или имплицитно заузимају овакав став. Из разумљивих разлога овде не можемо улазити у разматрање њихових поставки. Поменимо само, као илустрацију, типичну негацију човека и људског света коју налазимо у филозофији егзистенције. Наиме, за егзистенцијализам, од Киркегарда до Сартра, отуђење је вечита и незамењива судбина човека.

Мартин Хајдегер сматра да је отуђење структурни момент бића човека, и да је „баченост“ у свет неизбежни извор неаутентичности човека.⁽¹⁾ Ова „баченост“ у свет типична је ситуација за човека појединца у капиталистичком свету, који је бачен у њему туђи свет ствари, робе, или је избачен из тога света. Истражујући праву суштину човековог постојања, Хајдегер долази до неонтолошког става да је смрт суштинска одлика самог живота. Смрт, будући једина извесност, основни је и најдубљи смисао човековог живота. Човеково постојање јесте „бивство ка смрти“. За Хајдегера, човек је искра што искаче из мрачног ждрела свемирске локомотиве и руши се у мрачни трбух свемирског котла; а човеков живот је „залет у смрт“. Хајдегер савремени свет карактерише као „ноћ света“, а савременог човека као „луталицу без вичаја“ осуђеног на вечиту отуђеност.

Становиште о нужној отуђености човека налазимо и код осталих представника филозофије егзистенције. Оно долази до изражаја и у Сартровој анализи негације човека коју он разматра кроз отуђење производа његове праксе и кроз отуђење човека од другог човека. У својој анализи, Сартр је Марксову тезу о отуђењу човека у грађанском друштву проширио на целокупну људску стварност, а дехуманизоване, зверске међуљудске односе који се рађају у условима капитализма, прогласио је за *опште* и *суштинске* односе људи.⁽²⁾

Овде треба уочити да су у овим схватањима помешана два нивоа у третирању феномена отуђења. Један ниво који се односи на нужне, универзалне противречности човековог бивствовања, и други ниво који се односи на противречну и трагичну човекову судбину у одређеној епо-

(1) В.: Мартин Хајдегер, *Што је метафизика*, Загреб, 1972.

(2) Жан Пол Сартр, *Егзистенцијализам је хуманизам*, Сарајево, 1964. и *Егзистенцијализам и марксизам*, Београд 1970.

хи, као последицу нељудске ситуације и изопаченог друштва чије је отуђење само стварни израз. У суштини ова схватања представљају рационализацију негативних услова капиталистичког света који спутавају и сапињу реално могући пуни развитак човека. Отуда се јасно показује да „филозофија безнаба“ има своју основу једино у ставовима одребене друштвене класе која губи своје тзв. филозофске истине на прекретници историје. Стога се у њиховим делима криза капитализма приказује као криза човека уопште, као сумрак цивилизације и апокалиптички крај људске историје.

Насупрот схватањима отуђења као структурног својства човека постоје мишљења да је отуђење историјска фаза у континуираном процесу ослобађања човека. Сходно томе, човек није осуђен на јаз отуђености. Отуђење је пролазно, а не реално стање и оно се може превладати.

На први поглед, чини се, да је Марксово становиште јасно и недвосмислено. За Маркса отуђење није религиозна, ни метафизичка, ни антрополошка, већ, пре свега, историјска категорија. Оно нестаје са нестајањем услова који доводе до отуђености. Уместо резигнације која открива само бесмисао људске егзистенције Марксова теорија позива на практичну акцију против света који раба отуђење. Стога његова критика отуђења садржи истовремено уверење у могућност ослобођења од свих видова отуђености. Али и око овог Марксовог става постоје озбиљни спорови и контроверзе.

На питање да ли је отуђење нужно, производ природног или божанског реда ствари, Маркс је у *Капиталу* дао негативан одговор. „Природа не ствара на једној страни власника новца или робе, а на другој људе који су само власници својих радних снага. Овај однос нити је настао од природе, нити је такав друштвени однос који би био заједнички свим историјским периодима. Очигледно да је он сам резултат претходног историјског развитака, производ многих економских преврата, пропаст читавог низа старијих формација друштвене производње“. (3)

Маркс је отуђење човека сматрао његовом иманентном карактеристиком само у класном друштву. Човек се јавља у читавој класној историји коју он назива *предисторија*, нужно као отуђен човек. Међутим, са превазилажењем класног друштва и стварањем слободне друштвене заједнице (комунизма) биће могуће превазилажење отуђења човека. Марксова визија комунизма утемељена је на његовом хуманизму који полази од човека, од човека који је свој сопствени корен и своја основа. Комунизам је у ствари хуманизам у пракси. Овакав комунизам — хуманизам претпоставља друштво у којем је човек ослобођен свих облика отуђења и отуђивања у којима се развијало класно друштво и човек. У вези с тим, Маркс посебно истиче да ће економска основа новог друштва бити заснована на: „друштвеном власништву на средствима за производњу“, на „уклањању превласти безличних економских сила над људима и управљању производњом од стране самих произвођача“ и на „признавању производње на бази слободних равноправних произвођача“. „Комунизам се од свих досадашњих покрета разликује по томе што руши основу свих досадашњих односа производње и општења, и према

(3) К. Маркс, *Капитал*, Маркс — Енгелс, *Дела*, Београд, 1972, том 21.

свим спонтано насталим претпоставкама први се свесно односи као према творевинама дотадашњих људи, лишава их њиховог спонтаног карактера и подређује власти удружених индивидуа. Стога његово увођење има у суштини економски карактер — материјално успостављање услова за то удруживање; оно постојеће услове претвара у услове за то удруживање; Постојеће — што га комунизам ствара — представља управо стварну базу која онемогућава све што постоји независно од индивидуа. Уколико то што постоји ипак није ништа друго до производ дотадашњег општења самих индивидуа".(4)

Поред тога као битни циљ комунизма Маркс поставља и ослобођење људске личности од ропске потчињености подели рада, држави и другим отуђеним силама које управљају људима. На тај начин би човек радник, који је сведен на фрагмент човека, био замењен потпуно развијеном личношћу.

Темељни задатак комунизма у којем се изражавају поменути циљеви је укидање класа као основе на којој се подижу различити облици отуђења људских заједница које су само привидне заједнице. „У току развитка радничка ће класа поставити на место старог буржоаског друштва такву заједницу која искључује класе и њихову супротност и више неће бити праве политичке власти. Јер је политичка власт управо званични израз супротности у буржоаском друштву".(5) „На место старог грађанског друштва са његовим класама и класним супротностима, ступа удруживање у којима је слободан развитак сваког појединца услов слободног развитка".(6) У том контексту Маркс истиче да је: „тај комунизам као довршени натурализам = хуманизам, као довршени хуманизам = натурализам, он је истинско рјешење сукоба човјека и природе, човјека и човјека, рјешење борбе између егзистенције и суштине, између опредмеђивања и самопотврђивања, између слободе и нужности, између индивиде и рада. Он је рјешена загонетка историје и зна да је он то рјешење"(7)

Ове Марксове поставке су изазивале, и данас изазивају низ спорова. Већина Марксових тумача сматра да је Маркс очекивао да ће у комунизму бити могуће потпуно разотуђење. У том смислу се истиче да је Маркс својим учењем о комунистичком друштву у којем је отуђење ликвидирано, и у којем је захваљујући томе, остварена слободна заједница, слободних индивидуа, као потпуних личности — заступао теорију потпуног разотуђења.

Својеврсну апсолутизацију (вулгаризацију) овог становишта представљају схватања теоретичара у појединим социјалистичким земљама, по којима је потпуно разотуђење могуће самим укидањем капитализма (преузимањем политичке власти и „укидањем" приватне својине). Отуђење је остатак капитализма који ишчезава аутоматски укидањем приватне својине и изградњом социјализма. У социјализму нема отуђења, јер је са „ликвидирањем приватне својине путем политичке револуције

(4) К. Маркс, — Ф. Енгелс, *Немачка идеологија*, К. Маркс — Ф. Енгелс, *Дела*, Београд, 1974, том 6, стр. 61.

(5) К. Маркс, *Беда филозофије*, *op. cit.*, том 7, стр. 144.

(6) К. Маркс, *Економско-Филозофски рукописи*, *op. cit.*, том 3, стр. 237.

(7) К. Маркс, *Економско-филозофски рукописи*, *op. cit.*, том 3, стр. 237.

уништена последња карика отуђења.”(8) По овим схватањима отуђење у социјализму је израз девијантног понашања и патолошких својстава појединаца, а не феномен иманентан самом друштвеном систему. Уколико се и признаје постојање отуђења у социјализму, оно се објашњава као остатак старог друштва, а не као производ нове социјалне организације.

Тако је проблем отуђења на волшебан начин, декретом скинут са дневног реда изградње социјалистичког друштва. Наиме, будући да је био сувише експлозиван, Марксов концепт отуђења изгледа неприхватљив руководиоцима и идеолозима етатистичког социјализма.(9) „У совјетском друштву се више није могло ни требало постављати питање отуђења. Тај појам је требало да нестане по наређењу са вишег места, из државних разлога”.(10)

Сама пракса у досадашњем развоју социјализма оповргла је оваква схватања и показала да не постоји аутоматизам у ликвидирању разних облика отуђења. Та пракса је недвосмислено потврдила да је у социјалистичком друштву могуће превазилажење ранијих историјских облика отуђења, али да се у њему остварују и нови облици. Према томе отуђење у социјализму није само прости „остатак капитализма”, још мање је „индивидуална лудост”. Та очигледна чињеница се не може негирати. Она се мора свестрано проучавати да би се брже и потпуније превладала. Јер, како је исправно уочено, зло није у томе што се у социјализму појављују различити облици отуђења, оно настаје тек онда ако се против њих не води борба.(11) Зато, насупрот тези о беспредметности проблема алијенације у социјализму, морамо најодлучније поставити тезу да је *проблем алијенације централно питање социјализма*... Ако се проблем социјализма не схвати као проблем докидања и превладавања наведених алијентних форми човекова постојања, крајњи резултат може бити веома трагичан. (Подвукао Ј. Т.).(12) Не сме се испустити из вида да је централни проблем социјализма човек са његовим проблемима, те је превазилажење тих проблема и борба за човеково ослобођење и срећу историјски императив социјалистичког покрета.

Отуђење се, дакле, јавља као основни проблем који стоји на путу развоја социјалистичких односа. Историјски је задатак социјализма да тај проблем коначно ликвидира. Задатак, којем социјалистичке земље до сада нису биле увек доследне. Уместо да Марксове идеје о отуђењу и разотуђењу постану у социјализму драгоцен извор инспирација и подстицај у сагледавању стварних путева ослобођења радничке класе, оне су под притиском политичког прагматизма и оптерећене политичким схемама, фетишизмом државе и партије — потиснуте и препуштене забору.

За разлику од ових схватања и тумачења разотуђења као апсолутно могућег, постоје мишљења која упућују приговоре, коригују и доводе у питање ову тезу, а тиме и Марксов концепт разотуђења. Најчешће се

(8) Е. М. Ситников, *Проблема „отчужденост” в буржуазној философији и фалсификатори марксизма* Москва, 1963.

(9) В.: Е. Мандел, *Од рукописа из 1844. до Grundrisse: од антрополошког до историјског схватања отуђења*, „Марксизам у свету”, бр. 10/1974. стр. 177.

(10) Х. Лефевр, *Предговор другом издању I тома Critique de la Vie Quotidienne*, Paris 1 Arche, 1958, р. 63. (цитирано према Ернесту Манделу, *op. cit.*.)

(11) Адам Шаф, *Марксизам и људска јединка*, Београд, 1967, стр. 173.

(12) Предраг Вранички, *Социјализам и алијенација*, материјали са симпозијума *Маркс и савременост*, Београд, 1964, стр. 482.

истиче да Марксов концепт разотуђења и визија комунизма коју он садржи представљају утопију и негацију дијалектике. Једни аутори истичу да се у Марковом погледу на комунизам јављају резидуе утопијског социјализма, или се у њему налазе „утопијски елементи Марксове скице комунизма” и „местимично напуштање дијалектике”. Тако се, на пример, тврди да „Маркс повремено описује тај непостојећи облик друштвене организације — комунизам — као савршено стање. Тада више није реч само о утопији, него о апсолутној утопији која за људску ситуацију везује неограничену наду: превазилажење свих битних егзистенцијалних противречности човека... Треба се ослободити илузије према којој је Маркс теоретичар *чисто научног* насупрот *утопијском* комунизму”.(13) Други, постављајући претходно питање о могућем крају отуђења (о тоталној дезалијенацији), дају експлицитан одговор да апсолутна дезалијенација није могућа, јер то би значило крај историје. „Она би била могућа само када би човечност била нешто што је једном заувек дано непроменљиво... Могућа је само релативна дезалијенација... Могуће је створити у основи неотуђено друштво које би стимулирало развој неотуђених, доиста људских појединаца.”(14)

Ова схватања садрже део истине, али она не погађају бит проблема и остају у том погледу испод Марковог нивоа анализе. Јер Маркс је увек имао у виду *дијалектички карактер* отуђења и разотуђења. Пре него што приступимо разматрању дијалектике отуђења и разотуђења указаћемо на основне недостатке наведених приговора.

Недостатак првих схватања јесте у томе што ослобођење човека од отуђености схватају као вечити процес усавршавања човека и савладавања природе, а комунизам као бесконачни процес. Међутим, процес ослобођења човека састоји се у превазилажењу оних друштвених односа у којима се човек подјармљује и не успева да оствари своје потенцијалне могућности. А то ће у потпуности бити могуће остварити у комунизму. Зато за Маркса комунизам није далеки бесконачни процес, већ догледна, на научним основама утемељена будућност, за коју се човек већ данас мора борити. Комунизам није идеолошка утопија, него револуционарна антиципација будућег друштва без експлоатације, класне борбе и доминације, друштва као стварне заједнице слободно удружених и самоуправно организованих људи који располажу материјалним и културним обиљем. Ту долази до изражаја борбени карактер Марковог хуманизма и дубоко уверење да ће се са ликвидирањем постојећих узрока отуђења човек неспутано развијати као целовита и универзална личност. Отуда он комунизам одређује као хуманизам на делу и у виду категоричког императива захтева да се сруше сви односи у којима је човек понижено, угњетено, напуштено, презрено биће”.(15)

Сличан недостатак је присутан и у другом схватању. Мислимо да се проблем разотуђења не може постављати на начин: има ли, или нема потпуног разотуђења. Ослобођење човека од отуђености није никакво остваривање неког „краја отуђења” заувек датог и непроменљивог савршенства људске суштине. Још мање је то ослобођење човека од веза са

(13) Свстозар Стојановић, *Између идеала и стварности*, Београд, 1968, стр. 35.

(14) Гајо Петровић, *Алијенација и дезалијенација*, у књизи *Проблеми филозофије марксизма*, Београд, 1967, стр. 182.

(15) Карл Маркс, *Критика Хегелове филозофије права*, *op. cit.*, том 3, стр. 156.

природом. Зато је постављање питања: има ли или нема тоталног разотуђења — бесмислено, јер то у крајњој линији значи стављати тачку у развоју људског друштва, тачку у коју кад стигнемо ослобођени отуђења и свих противречности скрстићемо руке и дивити се својој људској савршености. Ако се о неком „крају“ хоће да говори за Маркса то није никакав апсолутни крај отуђења, а још мање крај историје. „Комунизам за нас није стање које треба да буде успостављено, идеал према којем стварност треба да се управља. Ми називамо комунизмом стварни покрет, који укида садашње стање. Увјети овога покрета произилазе из сада постојећих претпоставки“.(16) Маркс говори само о комунизму као стварном покрету који укида човеково отуђење, као крају људске *предисторије* и почетку истинске *људске историје*.

„Предисторијом“ Маркс назива стање у којем човек не живи за себе, него је деградиран на средство за умножавање и нагомилавање рада и богатства, које постаје само себи највиша и једина сврха. Његов живот се своди на функцију увећавања капитала. Док је предисторија присвајање помоћу човека, али не и „за човека“, истинска људска историја је створио присвајање људске суштине помоћу човека и за човека. Превазилажење предисторије истинском људском историјом, револуцијом омогућује се повратак човека од света ствари к себи. „’Револуцијом’ почиње истински живот као права историја у којој људи живе, ‘за себе’ тј. у којој они присвајају ‘постојећи тоталитет производних снага’ на тај начин што универзално развијају своје индивидуалне способности“.(17) Гада ће човек у условима огромне моћи над природом у стварној заједници са другим људима, бити у могућности да слободно развија и афирмише своје људске могућности. „Комунизам је позиција као негација негације, стога *збиљски*, за слиједећи историјски развитак *нужан* моменат *човекове еманципације* и повратка самом себи. *Комунизам* је *нужан* облик и енергичан принцип непосредне будућности, али *комунизам* као такав *није циљ људског развитака* — облик људског друштва“.(18) (Последње подвлачење — Ј. Т.)

Дакле, Маркс комунизам није схватио као крај историје, него као радикално мењање њеног карактера, почетак истинске људске историје. Нова фаза људске историје, ако до ње дође, биће нов почетак, а не крај.(19) То што се у њој види крај историје, само је потврда немоћи, отуђености људске мисли која историју посматра кроз оптику отуђења. Зато Марксову теорију комунизма треба схватити само као један моменат човекове еманципације, а не као крајњи циљ људске историје или као коначно остварено стање „*дотпуног разотуђења*“. Многобројни Марксови радови показују да он није очекивао да ће у комунизму нестати свих противречности, да ће бити могуће тотално ослобођење човека од природе и сл. Он је само тврдио да ће људи својом револуционарном праксом, мењајући природу мењати и друштво и себе саме — створити ново друштво са високо развијеним производним снагама, у којима ће човек удружен у слободну асоцијацију произвођача, бити у могућно-

(16) К. Маркс — Ф. Енгелс, *Немачка идеологија*, *ор. cit.*, стр. 381.

(17) Анте Пажанин, *Претпојест и повјест човјечанства*, Материјали са симпозијума: *Маркс и савременост*, *ор. cit.*, бр. 2, стр. 528.

(18) Карл Маркс, *Економско-филозофски рукописи*, *ор. cit.*, стр. 244.

(19) Уп.: Ерих Фром, *Здраво друштво*, Београд 1963, стр. 338.

сти да услове свога живота и рада стави под своју контролу. Да од робовања раду и власти другог, постане слободни произвођач и субјект друштвеног развоја.

Према томе за Маркса комунизам није крај историје и потпуно остварење среће, друштво које ће решити све противречности и остварити се у идеалном облику. Тако схваћени комунизам био би само утопистичка илузија која би противречила Марксовом дијалектичком тумачењу по коме је комунизам стални покрет који укида постојеће стање и стварна комунистичка акција за ослобођење човека и стварање хуманијег друштва.

2. Дијалектика процеса отуђења и разотуђења

а. Дијалектичка повезаност сфере и чиниоца отуђења и разотуђења

Тежња да се апсолутизује отуђење, да се овековечи библијска догма о човековом животу као испаштању због првобитног греха и изгнанства из раја, и сл., пате од једног битног недостатка. Оне не уочавају да се човек успротивио отуђењу на свим подручјима свог живота и револуционарне праксе. Где постоји отуђење постоји и отпор, борба против отуђења. Историјско искуство указује да уколико су снаге отуђења моћније, атак на човека јачи, утолико је и људски отпор већи. Као светлост и сенка повезани су процеси отуђења и разотуђења. Сфере и чиниоци отуђења и разотуђења међусобно се условљавају и укрштају. Ту својеврсну дијалектику схватио је Маркс и она представља моћно георијско-методолошко оруђе за разумевање противречних сила на којима почива и просперира грађанско друштво, али које га и распињу, садрже његову сопствену негацију.

Маркс никада не разматра отуђење без разотуђења. Захваљујући томе он је био у стању да у сфери отуђења открије чиниоце и покретачке снаге разотуђења, али исто тако да и у условима за које се сматра да сигурно воде разотуђењу, уочи чиниоце отуђења. У *Основама критике политике економије* Маркс у том смислу пише о тенденцији капитала да универзално развије производне снаге. Али, та тенденција истовремено противречи њему самом као ограниченем облику производње и стога га тера његовом слому. „Иако је према самој својој природи ограничен, он тежи за универзалним развојем производних снага и тако постаје претпоставка новог начина производње, који се не темељи на развоју производних снага с циљем да се неко одређено стање репродуцира и у најбољем случају прошири, него у којем слободан, несметан, прогресиван и универзалан развојак производних снага чини претпоставку друштва и, дакле, његове репродукције; начина производње чија је једна претпоставка прелажење преко полазне тачке.“(20) Исто тако кад констатује да је капитализам универзално осујећење човека, и у том смислу општи негативитет, он истовремено наглашава да је нововековно друштво радикално раскинуло са непосредним господством, подаништвом и сл. пред-

(20) Карл Маркс, *Основи критике политичке економије*, *op. cit.*, том 19, стр. 364-365.

капиталистичким облицима доминације и експлоатације, и омогућило универзални развој људске способности, делатности, чула, уживања, потреба.(21)

У својој анализи отуђења човека-радника Маркс долази до закључка о његовом крајњем редукованом остваривању и нељудској, животињској егзистенцији. Силе отуђења се показују свемоћним. Али ту се хоризонт не затвара, већ напротив, отвара се нова перспектива која потискује и надилази свако резигнирано мирење са отуђењем. Наиме, човек-радник, у чијем отуђењу се резимира негативитет постојећег света, захваљујући управо томе, заузима једну историјску позицију која му подастире нове историјске перспективе и чини реално могућим негирање, превазилажење његовог отуђења. У том смислу Маркс је показао како се пролетаријат, који је производ грађанског друштва, главни извор његовог богатства и основ развика, постајући најотуђенији сталез „одвојен од сваке људскости” — појављује истовремено у улози стварног субјекта разотуђења и гробара постојећег (отуђеног) друштва.

Значи без разумевања дијалектике отуђења и разотуђења, нема истинске спознаје дубоких противречја нововековног друштва. Штавише, та противречја се блокирају, токови и процеси отуђења-разотуђења се умртвљују, а мисао о друштву остаје немоћна да докучи дубљи историјски смисао грађанске епоке. Јер, она не успева да схвати, да помири опречне тенденције и антагонистичке супротности иманентне грађанском друштву у којем су сви облици егзистенције од капитал-односа до државе — отуђени облици човекове егзистенције, истовремено и услов, претпоставка у човековом развiku и даљој хуманизацији.

Важно је уочити да сфере и чиниоци отуђења и разотуђења нису изван човека, нити су резултат, иманентно својство одређених друштвених односа, механизма, институција независних од човекове праксе. Напротив, они су у самом човеку, у генези и развоју људске праксе, производње. У самом акту човекове радне стваралачке делатности човек се противречно остварује. Људска делатност садржи тенденцију отуђивања и фетишизације, али и тенденцију остваривања људског. Отуда радни, производни процес није хомоген. Он показује две стране, два своја друштвено-историјска лица: једно је стваралачко у којем човек непрекидно мења свет, остварује „дуни развика људске власти над природним снагама”, „универзалност потреба, способности, ужитака производних снага итд. индивидуума” и „апсолутно изграђивање стваралачких способности”. (К. Маркс). Друго лице друштвене производње показује се као негативно, антагонистичко, отуђено остваривање, у ствари, осујећивање људи и њихово свођење на пуче инструменте за оплођивање капитала. Ова два друштвено-историјска лица производње антагонистички се сучељавају у дијалектици историјског развоја људске праксе и изражавачу се у склопу антагонистичког начина производње, или револуционарних, еманципаторских процеса.(22) „Ради се о историјској генези и развоју производње и на њој засноване људске цивилизације и културе путем савладавања том развоју својствених унутрашњих противречности, *негативитета* који *покреће* развој човека и друштва и у том развоју бива са-

(21) В.: Карл Маркс, *Епоха економске формације друштва*, Београд, 1960, стр. 26-27.

(22) В.: Зоран Видаковић, *Друштвена моћ радничке класе*, Београд, 1970, стр. 96.

владан, али на појединим историјским ступњевима и даље *ограничава* развој човека и друштва. Две стране тог процеса... припадају истом противречном процесу друштвено-историјског развоја, јесу 'моменти' и 'одредбе' истог друштвено-историјског тоталитета. 'Повјест није по отуђењу него отуђење по повијести.'"(23)

Према томе отуђење се јавља као *облик* и *фактор* човековог развика који се остварује у противречном процесу. Човек ствара сам себе, али то стварање је истовремено и самоопредењење. Тако је развика производних снага нужно водио драстичним облицима отуђења у свим областима човекова живота. Штавише, отуђење је прилагођавајући начин и облик човековог живота развика производних снага, представљало значајно средство разрешења историјских противречности класног друштва и његовог развика. Историја показује да се друштво само варварским средствима могло отргнути из првобитног стања варварства. Апсолутно сиромаштво и отуђеност у грађанском свету су претпоставка разотуђења и унутрашњег богатства човека будућег друштва. „На то апсолутно сиромаштво морало се свести човеково биће, да би из себе могло родити своје унутрашње богатство."(24)

О том мукотрпном остваривању људског у дијалектици историје пише и Лефевр: „Тако се слобода могла наслутити и достићи само кроз робовање. Тако се и обogaћење људског друштва могло остварити само кроз осиромашење и беду најширих људских маса. Исто тако држава, средство ослобођења и организовања, била је такође и остаје средство угњетавања. У свим областима, људско и нељудско се показује са истом нужношћу, две стране израстања бића... људско је *позитиван* елемент, историја је историја човека, његовог рашћења, његовог развика. Нељудско је само негативна *страна*, то је отуђење (уосталом неизбежно) људског. Због тога човек, који је најзад постао људски, може и мора надвладати, долазећи к себи од свог отуђења."(25)

Међутим, ваља приметити да се у овим мишљењима имплицитно рационализују (и оправдавају) изопачени нељудски друштвени односи, јер се проглашавају нужном претпоставком за остварење истинског људског друштва. Тиме се несвесно даје легитимност различитим облицима отуђења који су постојали кроз историју и који постоје и данас. О томе треба водити рачуна када се констатује да у сфери отуђења не делују само чиниоци и процес отуђења, него и разотуђења. Нема процеса који воде само отуђењу. У сваком друштвеном процесу, систему и самом човеку постоје истовремено тенденције отуђења и разотуђења. Плусеви и минуси у дијалектици историје често мењају места. Марксова анализа у *Капиталу* је зато леп пример. Она показује како су главни фактори и извори отуђења човека у капитализму (као што су подела рада, робновчани односи, машинизација, развој технике итд.) истовремено и увод у ново историјско поглавље у којем ће човек прескочити с ону страну класних односа и нужности у царство слободе. Вредност Марксове дијалектичке анализе је управо у томе што успева да својом оптиком обухвати друштвено-историјски тоталитет грађанског света са свим њего-

(23) Зоран Видаковић, *ibid.*, стр. 96.

(24) Карл Маркс, Економско-филозофски рукописи, *op. cit.*, стр. 240.

(25) Анри Лефевр, *Марксизам*, Београд, 1961, стр.

вим антагонистичким тенденцијама и да паралелно са конститутивним факторима и процесима капитализма излаже и процесе његове негације.(26)

Стога су погрешне све оне интерпретације Марксове концепције отуђења које не схватају и не изражавају *дијалектички карактер* отуђења.(27) а спекулативне расправе о крају отуђења, потпуном разотуђењу и сл. inclusive су промашене и неосноване.

б. Отуђење и разотуђење — компоненте историјског процеса

Целокупна досадашња историја је историја човекове отуђености. Али, истовремено она је и историја борбе човека за снажење и развој тенденција разотуђења које се увек замећу у крилу постојећег. Титанска борба сила отуђења и разотуђења карактерише све историјске епохе. У њима су процеси отуђења тесно повезани, у једно клупко запретени, тако да су, у даном историјском моменту, једни облици отуђења омогућавали даље ослобођење човека или једног дела друштва од одређених облика дотадашњег историјског постојања, да би у другој историјској ситуацији ти исти облици везивали људе за старе односе и форме отуђења.

Ово сучељавање отуђења-разотуђења историјски се објективизира у великом богатству емпиријских манифестација, а најизразитије у *класној борби*. Историја сваког досадашњег друштва је историја класних борби, пишу Маркс и Енгелс у *Манифесту комунистичке партије*. Гопске ланце замењује спахијска кнута, а кнуту исцрпљујући рад у фабрици. „Слободан човек и роб, патрициј и плебејац, племић и кмет, еснафски мајстор и шегрт, капиталист и пролетер, стајали су један према другом у сталној супротности, водили непрекидну, час скривену, час отворену борбу, која је увек завршавала револуционарним преображајем целог друштва и прогресивним успоном људске историје”.(28) Та се историја остварује кроз процес отуђења и разотуђења и упркос повременом регресу, она се показује као права димензија људског развика, а поједине историјске форме као степени тог развика. Историја је, у ствари, сложен и противречан процес задобијања и губљења људских суштинских снага и својстава. У том смислу су отуђење и разотуђење нужни, једино могући начини реализације људског бића и остваривања људске заједнице.

Зато Маркс дијалектику отуђења и разотуђења користи у објашњењу основног смисла историчке еволуције. Отуђење и разотуђење су кључни појмови којима он објашњава ток историјског процеса. Слично Хе-

(26) „Интенције Марксове дијалектике која је *тотална* деструкција света 'природне нужности', није деструкција у смислу ликвидације и скидања са дневног реда, него паралелно с успостављањем капитализма и процес његове негације” (Вања Сутлић, *Бит и саарменост*, Сарајево, 1967, стр. 266).

(27) „Без обзира да ли Маркс појам отуђења сужава, примећујући га само на класно друштво, или га узима шире, као општу историјску појаву, отуђење у себи садржи елементе дијалектички схваћене 'границе' (у Хегеловом смислу), која у себи носи сопствени негативитет и имплицира превасилажење. Алијенација је, стога не само стање отуђености, већ и једино могући историјски начин реализације људског бића”. (Загорка Голубовић, *У чему је смисао отуђења*, „Прагис”, бр. 2/1966).

(28) Карл Маркс: *Манифест комунистичке партије*, *op. cit.*, том 7, стр. 380.

гелу и Маркс тврди да историја није прост скуп чињеница и догађаја. Међутим, док за Хенела светска историја није ништа друго до остварење идеје о држави односно развој појма слободе, за Маркса је историја континуирани процес развика људског рода и хуманизације човека. Она је медиј у коме се једине природа и човек посредством рада. „Историја је производње човека посредством рада, човек има неодољив доказ о свом рабању посредством самог себе”.(29) У Марксовом схватању историје садржани су природни, антрополошки и социјални елементи. Стога је његова концепција отуђења која на општи начин изражава ове елементе од изузетног значаја за објашњење историје. Отуђење „означава најопштији дијалектички карактер историје која се остварује кроз алијенацију и дезалијенацију као компоненте сваког историјског процеса”.(30) Кристализација одређених друштвених процеса доводи до формирања историјских облика отуђења, али и до истовременог деловања процеса разотуђења који ће припремити њихову негацију. Отуђење је, дакле, момент у дијалектици историје и нужни облик човековог развика.

SUMMARY

THE DIALECTICS OF ALIENATION AND DISALIENATION

The phenomenon of alienation today has extraordinary theoretical and practical significance for contemporary social movements and the understanding of the position of man in the contemporary world. Thus has the problem of alienation become the topic of wide-spread interest of contemporary thought, while some regard it as the central problem of our time. There is in this essay a critical analysis of the conceptions according to which alienation is a fundamental, structural peculiarity of man, as well as those according to which alienation is a historical phase in the continuous process of liberation of man. The author states that the question of the possibilities for the transformation of alienation into the reverse process is fundamental for the understanding of Marx's conception of alienation. The answer to this question may be sought in the dialectics of the process of alienation and its reverse process as components of the historical process. Marx, in his conception of the dialectics of alienation and its reverse process, has been of the opinion that man is necessarily compelled to struggle against alienation and also to make efforts for the turning of this into its reverse process. Communism is not the completely formed social system, but a historical movement for the change of the existing state of man's affairs. This viewpoint of Marx's had provoked and is still provoking a series of conflicts. There are in it the traces of socio-utopian heritage, so that this unrealistic optimism and utopian elements in Marx's vision of communism, as well as his occasional abandonment of dialectics etc.. After analysis of these viewpoints and dilemmas, the author criticized opposite dogmatic views according to which total elimination of alienation is possible after the take-over of political power for the account of the working class and socialization of private ownership of the means of production. That is why, in contrast to the thesis of the irrelevance of the problem of alienation in socialism, he sets forth the thesis that the question

(29) Карл Маркс: *Економско-филозофски рукописи*, *op. cit.*, стр. 244.

(30) Загорка Голубовић, *У чему је смисао отуђења*, *op. cit.*, стр. 277-278.

of alienation is one of the main problems of socialism. Socialism is more developed to the extent to which the concern for man's well-being is more concrete, with a view to the actual overcoming of alienation.

RÉSUMÉ

LA DIALECTIQUE DE L'ALIÉNATION ET DE LA DÉALIÉNATION

Le phénomène de l'aliénation a aujourd'hui une importance théorique et pratique exceptionnelle pour le mouvement social contemporain et la compréhension de la situation humaine dans le monde contemporain. Il en résulte que le problème de l'aliénation est devenu l'objet d'une large intérêt de la pensée contemporaine, et beaucoup de personnes considèrent que c'est le problème central de notre époque. Dans ce travail est effectué un examen critique des conceptions d'après lesquelles l'aliénation est la qualité spécifique structurelle, essentielle de l'homme, ainsi que celles d'après lesquelles l'aliénation est la phase historique dans le processus continu de la libération de l'homme. L'auteur considère que la question de la possibilité de la désaliénation est fondamentale pour la compréhension de la conception de Marx de l'aliénation. La réponse à cette question doit être recherchée dans la dialectique du processus de l'aliénation et de la désaliénation en tant que composantes du processus historique. Marx par sa conception de la dialectique de l'aliénation et de la désaliénation, et par sa vision du communisme, soutenait l'opinion de l'initiation nécessaire de l'homme à la lutte contre l'aliénation et la possibilité de la désaliénation. Le communisme n'est pas un système social achevé, mais un mouvement historique pour l'abolition de l'état existant dans lequel l'homme est aliéné. Une telle opinion de Marx a provoqué et provoque aujourd'hui une série de conflits. Dans celle-ci se trouvent les traces de l'héritage du socialisme utopique, de là découlent l'optimisme irréel et les éléments utopiques dans la vision de Marx du communisme, ainsi que parfois son abandon de la dialectique et ainsi de suite. Après l'analyse de ces prises de position et dilemmes, l'auteur a critiqué les conceptions dogmatiques contraires d'après lesquelles la désaliénation totale est possible par la prise du pouvoir politique au nom de la classe ouvrière et l'abolition (par l'étatisation) de la propriété privée. C'est pourquoi, contrairement à la thèse relative à l'absence de sujet du problème de l'aliénation dans le socialisme, il établit la thèse que la question de l'aliénation est un des problèmes principaux du socialisme. Le socialisme est d'autant plus développé qu'il a plus concrètement pour objet le souci de l'homme, et pour but l'abolition réelle de l'aliénation.